

Baumhorn Lipót, a zsinagógaépítő

Baumhorn Lipót, a magyarországi zsinagógaépítészet kétségtelenül legnagyobb egyénisége. Több évtizedes alkotói tevékenysége nagy részét zsinagógák tervezése és építése tette ki. Ilyen lenyűgöző számú és magas művészi színvonalú életművel talán csak a színházépítő Fellner és Helmer rendelkezik.

Az 1860-ban Kisbéren született Baumhorn kora egybeesett a magyar zsidóság emancipációjával, a magyar zsidó polgár, a Gründerzeit addig soha nem látott gazdasági boom-jával (amely zsidóság nemcsak megrendelője de finanszírozója is a zsidó templomoknak), tágabb értelemben a magyar zsidóság asszimilációjával, amely soha nem sejtett lehetőséget teremtett az évszázados diszkrimináció és elnyomatás után.

E kor közhangulatát nagymértékben befolyásolta az 1882- 83- as tiszaezlári per és az azt övező antiszemitizmus, nemzetközi vonatkozásban a Dreyfus- ügy, illetve annak negatív hatásaként a zsidóság bizonyos köreiben Herczl révén kibontakozó cionista mozgalom. A kor vallási vonatkozásban is megosztott: a magyar zsidóság kettő, illetve három részre szakad. (Ez egyébként nem befolyásolta az egyre népesebb vidéki és városi zsidóság zsinagógaépítő kedvét.) Ilyen politikai - társadalmi- vallási miliőben szocializálódott Baumhorn Lipót, aki a bécsi Technische Hochschule- ban Kőnig, Ferstel és Weyr neves építész professzorok tanítványaként folytatta tanulmányait. Hazatérve építészként szembesülnie kellett a magyarországi építészetben belüli két domináns irányzattal: a birodalmi megrendelésekre is számot tartó, akadémikus jellegű historikus irányzattal, amelyet Alpár Ignác neve fémjelzett, és a nemzeti stílus megfogalmazásán fáradozó Lechner Ödönnel és körével, a kor és a századforduló legkiválóbb építészeivel, Lajta Bélával, Komor Marcell- lal, Jakab Dezsővel, akik a magyar szecesszió és a népművészet által ihletett nemzeti stílus kialakításán fáradoztak.

Baumhorn Lipót 1883- 94 között a Pártos és Lechner tervezőirodában dolgozott, amely időszak egész munkásságára meghatározó jelentőséggel bír: nagyvonalú, könnyed rajzkészség, finom és gazdag részleteképzés. Stílusára rendkívül módon hatott a Lechner- i eklektikus komponálási mód, amelyhez keleties, illetve reneszánsz, barokk, nem ritkán szecessziós ornamentikát alkalmazott. Épületein szinte mindig megjelennek a Lechner és követői által alkalmazott téglaivek, homlokzaton végigfutó hangsúlyos függőleges lizériák, amelyek túlemelkedve a főpárkányon a gótika égbetörő hatására emlékeztet.

Baumhorn Lipót e bonyolult, lüktető, nagy kihívásokkal teli korban mind művészeti vonatkozásban, mind vállalkozói mivoltát tekintve jól tájékozódott.

Maga a zsinagógaépítészet a kor építésze számára viszonylag új terep. Bár olyan nagyszerű elődök szolgáltak modellül, mint a Dohány utcai zsinagógát építő bécsi Ludwig Förster, vagy Rumbach utcai zsinagógát építő fiatal Otto Wagner, ezek stílusa már nem felelt meg a századvég modern szellemiségének. A neológ zsidóság monarchiaszerte egyéni arculatú, individuális motívumokkal díszített, látványos zsinagógát akart orgonazenével és bimával. Baumhorn kitűnően ráérezett e sokféle igényt és szándékot képviselő zsidó közösség ízlésére, elvárásaira.

Egy zsinagógaépítő számára - éljen bárhol és bármikor, valahol mindig a Bibliából ismert Salamon templom a főinspirátor, a modell, az irányadó, az etalon. Baumhorn Lipót és kortársai számára is fontos volt, hogy Jerizsálem ókori építészetéről, a Salamon templomról valamiféle image- a legyen. Ennek kialakításában nagy szerepet játszottak a XIX. századi közel- keleti ásatások, Moses E. Lilien varázslatos lírai- biblikus képei, amelyek az építészeti motívumok gazdag tárházát képviselték és analóg módon valószínűleg a legrégebbi izraeli templomépítészet alapjául is szolgáltak.

Baumhornnak azok a legsikerültebb és legkorszerűbb alkotásai, ahol a díszítő elemek kevésbé dominálnak és a sajátos hatást az épület nagy tömegében megjelenő tipikus keleti gyökerű formaelemek adják. A szecesszió határozott konstruktív vonulatának tekinthető Ceglédi, Újvidéki, Losonci, Gyöngyösi és a Budapest Aréna úti zsinagóga. A Szegedi, Újvidéki, és a Páva utcai ezen felül részleteképzésének gazdagsága, rendkívüli finomsága, mégis egységes megformálása révén emelhető ki. Mikor templomainak tervét precíz vallási kontextusba illeszti, mesterét Förstert követi, ahol minden részlet pontosan kidolgozott ikonográfiai programnak van alávetve. (Moraveczy Ákos: Építészet az Osztrák- Magyar Monarchiában, Corvina, Bp. 1988. 39.old.)

A Baumhorn által épített huszonkét önálló, és a megannyi felújított, kibővített zsinagóga kronológiai sorrendben a következők:

Esztergomi zsinagóga (1888)

Fiumei zsinagóga (1895): Itt már markánsan jelentkeznek a Baumhorn- i templomépítészet formajegyei. Ez élete fő művének, a Szegedi zsinagógának mintegy előzményének tekinthető: az iszlám- mór és az itáliai reneszánsz építészetet idéző gazdag rajzolat a Lechner- féle díszes diadalív, a frigyszekrény fölötti kissé bizáncias, kissé indiai hangulatot árasztó kupola.

Nagybecskereki zsinagóga (1896)

Temesvári zsinagóga (1899): A Fiumeihez, a Szegedihez és a Szolnokihoz hasonlóan két korábbi itáliai tanulmányútja hatását viselik.

Szolnoki zsinagóga (1898)

Szegedi zsinagóga - a szakirodalom szerint is "a világ talán legszebb zsinagógája".

"Fantasztikusan káprázatos, megannyi bonyolult részletétől megszedül a fej és elakad a lélegzet." (Susan Birnbaum: Jewish Telegraphic Agency)

A már évtizedek óta tervezett zsinagógát Lőw Immanuel szegedi főrabbi ösztönzésére és aktív közreműködésével 1903- ban avatták fel. Építészettörténeti előzményeként a firenzei reneszánsz dóm gazdag felületi díszítésű, mégis tektonikus méltóságát a pisai román- gót dóm szinte anyagtalán légiességű plasztikáját említhetjük. (Vállalkozók Lapja, 1903. máj.19.)

A metszet és az alaprajz Baumhorn jellegzetes szerkesztésmódját követi, amely a monumentális műveinél követett, lényegében görögkereszt alaprajzi forma, négy irányba egyformán nyújtott hajókkal, amelyek a saroktoronyok közötti timpanonnal lezárt oromfalakban végződnek. Négy oszlop tartja a karzatot és a kupolát. A kupola szerkezet klasszikus megoldású: a pillérek hatalmas félkörös boltívek kötik össze. A kupola kettős szerkezetű: kifelé az épület külső arányaihoz igazodó magas építmény, körben bevilágító ablakokkal, amelyek a belső ólomüvegezett kupolát átvilágítják. A belső kupolarész Baumhorn és Lőw elképzeléseinek megfelelően festett. Témája a Tóra és a hit kérdéseinek összefüggése, amelyet Lőwnek a bibliai idők növényvilága legnagyobb tudósának útmutatása alapján a Szentföld flóráját szimbolizáló növényornamentika keretez. A tér hangulatát a nagyfelületű gótikus formájú gazdag szimbolikájú üvegfestéssel díszített ablakok ragyogó színhatása még csak emeli (Róth Miksa munkája). Berendezése pazar, minden darabja hazai műiparos gondos munkáját dicséri. A gyertyatartókat a római Titus diadalívének reliefje alapján mintázták. A frigyszekrény oldalsó fülkéi Toledo középkori zsinagógáját idézik.

A következő, a Szegedi zsinagóghoz hasonló monumentális alkotása a Budapesti Lipótvárosi zsinagóga

pályázatára benyújtott - papíron maradt - tervezete (1899). A pályázat előzményei és visszhangja egyaránt ambivalens volt. A kor építészeinek krémjét felvonultatott pályázókat (közülük egyedül a fiatal Baumhorn épített már zsinagógát) általános fanyalgás fogadta. E pályázatban csúcsosodott ki a kor vallásos és szekularizált zsidóságát feszítő ellentmondások bonyolult viszonya. A hivatalos akadémizmus és a művészeti és építészeti szempontból valóságos paradigmaváltásként értelmezhető szecesszió küzdött itt egymással. Baumhorn

Lipót III. díjas pályaműve a többivel együtt a fiókban maradt.

A Sienai dóm horizontális- sávós motívumait tükröző Brassói zsinagóga (1901) után a Kaposvári zsinagógát újíttja fel (1905- 06), a Pécsi zsinagóga kibővítése (1905), a Szegedi régi zsinagóga átalakítása (1906) után megépíti a Ceglédi zsinagógát , majd a Makói, Szatmári, Újvidéki templomot (1909). Az Újpesti zsinagóga bővítése után 1908- 09- ben megépíti a viszonylag kis mérete ellenére is monumentális hatást keltő budapesti Aréna úti zsinagógát. Sajátos, nagyvonalú homlokzatformálásával egyrészt megőrzi a Lechner- iskola jegyeit, de már letisztultabb formavilágával előrevetíti az életmű későbbi karakterét. (Ma, sajnálatos módon, edzőcsarnokként funkcionál.) A Nyitrai zsinagóga (1910) után a Kecskeméti zsinagóga megrongálódott kupoláját tervezi újjá, egyben a felújítási és bővítési terveket is gyönyörűen oldja meg. Az Egri (1911-13), a Trencsényi (1913) - hatalmas kupolás, jellegzetesen Baumhorn stílusú zsinagóga gyönyörű mór és szecessziós stíluselemekkel díszítve - , a Nyíregyházi zsinagóga (1918- 23) után került sor a Budapesti Páva utcai zsinagóga megépítésére (1923), amely szokatlan megoldásaival, monumentalitásával, részleteinek finom kidolgozásával csak a harminc évvel ezelőtti Szegedi zsinagógához mérhető. Baumhorn különleges feladatra vállalkozott: az udvarra néző monumentális épület úgy jött létre, hogy a szabálytalan négyszög laprajz átlója lett a templom igen finom, keleties díszítésű főhomlokzata. Az iszlám építészet buharai, hívai medreszeire emlékeztet a kerámiaberakás anyaga és mintája. A Tűzoltó utca felől a zsinagóga zárt épületkomplexum benyomását kelti. Ezzel éles kontrasztban áll a gazdag kiképzésű festett belső tér és az egyedi tervezésű tóraszekrény. A belső teret díszítő virágmotívumok és héber feliratok átgondolt vallási koncepcióról tanúskodnak.

A Csáky utcai zsinagóga 1925- 27- es bővítése régi igényt pótol, igaz, nem az eredeti elképzeléseknek megfelelően. Az "új- új zsidó negyed" mintegy 40000 környékbeli hívőjének a Lipótvárosi, szabad térben álló, reprezentatív zsinagóga helyett - talán a megváltozott történelmi kor negatív tapasztalatainak hatására is - , egy szintén Baumhorn tervezte, kevésbé látványos, zárt, a városi szövetbe "belesimuló", egy lakóház udvarába beépített zsinagógával kellett beérnie.

A Nagykanizsai zsinagóga átépítése (1928) után a Gyöngyösi zsinagóga megépítésére került sor (1929- 31), amelyet már korszerű vasbeton szerkezet tartott. A szokásos boltozatokat a vasbeton gerendákra állított modern kupolaszerkezet váltotta fel: az összkép egy simább, összefogottabb tömegű, ugyanakkor részleteiben változatlanul a középkori és a keleti elemeket alkalmazó gyönyörű zsinagóga benyomását kelti.

Utolsó zsinagógáinak terveit és azok kivitelezését már vejevel, Somogyi Györggyel közösen készítette. A Bethlen téri zsinagóga (1931- 32) bővítése és átépítése is közös munkájuk eredménye. A Foch Antal által tervezett Izraelita Süketnémák Országos Intézetéhez Baumhorn könnyedén illesztette a templomot, amelynek belső tere a Csáky utcai zsinagóga térmegoldásait követi.

Külön tanulmányt érdemel a századforduló gazdasági prosperitása idején épült több tucatnyi világi rendeltetésű épülete, a Szeged- Csongrád Takarékpénztár és bérpalotától kezdve a Csata utcai elemi iskoláig. Ez a hallatlanul gazdag és termékeny életmű mindmáig feltáratlan, különleges értékű zsinagógáinak egy része elpusztult, nagyrésze elhanyagolt, vagy méltatlan célokat szolgál.

Forrás: [Faragó Vera \(OR-ZSE\)](#)